

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 930.2:003.71(497.581.1Biljane Donje)“08“

930.2:003.71(497.581.2Lepuri)“08“

Pregledni rad

Ivan JOSIPOVIĆ

Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilišta u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2,
HR - 23000 Zadar
ijosipov@unizd.hr

Tri nova posvetna natpisa s imenima hrvatskih vladara iz karolinškog perioda

Three New Votive Inscriptions With the Names of Croatian Rulers from the Carolingian Period

Veliki broj sačuvanih epigrafičkih posvetnih natpisa u kojima se spominju hrvatski ranosrednjovjekovni vladari već je odavno uočen fenomen koji je uvelike doprinio boljem i preciznijem stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture na istočnoj obali Jadrana, a unutar toga i okupljanju i preciznijoj dataciji pojedinih morfoloških grupa predromaničkih reljefa. Od vremena održavanja izložbe Hrvati i Karolinzi (2000. – 2001.) otkrivena su ili recentno prepoznata još tri posvetna natpisa s kojih su, s velikom dozom sigurnosti, iščitana imenâ dvojice hrvatskih vladara iz 9. stoljeća – Mislava i Branimira.

Ključne riječi: *epigrafički posvetni natpisi, Biljane Donje kraj Zadra, Pridraga kod Novigrada (Novegradi), Lepuri kraj Benkovca, hrvatski knezovi Mislav i Branimir, 9. stoljeće*

Great number of preserved epigraphic votive inscriptions bearing mention of early medieval Croatian rulers is a phenomenon noticed long time ago which contributed significantly to better and more precise stylistic classification of pre-Romanesque sculpture on the eastern Adriatic coast, its further subclassification and more precise dating of certain morphological groups of pre-Romanesque reliefs. Since the exhibition Croats and Carolingians (2000-2001) three more votive inscriptions have been found or recently recognized which seem to bear names of two Croatian rulers from the 9th century – Mislav and Branimir.

Key words: *epigraphic votive inscription, Biljane Donje near Zadar, Pridraga near Novigrad, Lepuri near Benkovac, Croatian dukes Mislav and Branimir, 9th century*

Great number of preserved epigraphic votive inscriptions with mention of early medieval Croatan rulers is a phenomenon noticed long time ago so it is often rightfully emphasized that Croatia has a genuine „archive in stone“ regarding primary historical sources from the Early Middle Ages¹. As an illustration of this statement we will mention the fact that during the exhibition *Croats and Carolingians* (2000-2001) as much as seven epigraphic inscriptions were known bearing names of the Croatian rulers i.e. dukes from the 9th century: one with the name of Duke Trpimir (Rižinice near Solin)², five of Duke Branimir (Muć, Nin, Ždrapanj, Šopot and Otres)³ and one of Duke Muncimir (Uzdolje near Knin)⁴. Since the time of that exhibition, in the last fifteen years three more votive inscriptions were recognized on which we can read names of two Croatian rulers (Mislav and Branimir) from the 9th century with a high degree of certainty so that these epigraphic inscriptions will be the theme of this paper.

The first of them is partially preserved on six out of eight fragments of a chancel screen architrave found mostly in the period from 1959 to 1962 in the archaeological excavations at the site of Begovača in Biljane Donje near Zadar (Fig. 1)⁵. The composition on the front side of these fragments was divided in two zones. The upper zone is filled with hooks with long two-

Veliki broj sačuvanih epigrafičkih posvetnih natpisa u kojima se spominju hrvatski ranosrednjovjekovni vladari već je odavno uočen fenomen, pa se često s pravom naglašava kako u pogledu ranosrednjovjekovnih povijesnih izvora prvoga reda Hrvatska ima pravi „arhiv u kamenu“¹. Kao ilustracija takve tvrdnje može poslužiti i činjenica da je za vrijeme održavanja izložbe *Hrvati i Karolinzi* (2000. – 2001.) bilo poznato čak sedam epigrafičkih natpisa koji spominju hrvatske vladare, tj. knezove 9. stoljeća, i to jedan kneza Trpimira (Rižinice kod Solina)², pet kneza Branimira (Muć, Nin, Ždrapanj, Šopot i Otres)³ i jedan kneza Muncimira (Uzdolje kod Knina)⁴. Od vremena održavanja te izložbe, tj. u posljednjih petnaest godina, prepoznata su još tri posvetna natpisa s kojih se, s velikom dozom sigurnosti, mogu iščitati imenâ dvojice hrvatskih vladara iz 9. stoljeća – Mislava i Branimira, pa će upravo ti epigrafički natpisi biti tema ovoga rada.

Prvi od njih fragmentarno je sačuvan na šest, od ukupno osam ulomaka arhitravâ oltarne ograde, koji su najvećim dijelom pronađeni u razdoblju od 1959. do 1962. godine u arheološkim istraživanjima koja su provedena na lokalitetu Begovača u Biljanima Donjim kraj Zadra⁵. Kompozicija na prednjoj strani tih ulomaka raščlanjena je u dva pojasa, pa tako gornju zonu ispunjavaju kuke dugačkih dvoprutih nožica i pužolikih zavojnica, dok se u donjem pojasu nalazi posvetni natpis. Na pet fragmenata kuke su položene na desnu stranu, a na trima ulom-

¹ E.g. V. DELONGA, *Državni arhiv u kamenu / National archive in stone*. Split, 2009.

² *Hrvati i Karolinzi - Katalog*. (Ed. A. Milošević), Split, 2000, pp. 329-330 (V. Delonga, cat. n. IV/228). – N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ, „Signatures” in the Stones - The Legacy of Early Medieval Elites on the Territory of Modern Croatia, *Hortus artium medievalium* 13/2, Zagreb - Motovun, 2007, pp. 363-364, fig. 8.

³ *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, pp. 286-287 (V. Delonga, cat. n. IV/181), pp. 292-294 (V. Delonga, cat. n. IV/186), pp. 355-356 (V. Delonga, cat. n. IV. 259). – *Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi*. (Eds. C. Bertelli et alii), Milano, 2001, pp. 432, 468 (V. Delonga, cat. n. VI/66), pp. 441, 473 (V. Delonga, cat. n. VI/80).

⁴ N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ, „Signatures” in the Stones - The Legacy of Early Medieval Elites on the Territory of Modern Croatia, *Hortus artium medievalium* 13/2, Zagreb - Motovun, 2007, p. 364, fig. 10.

⁵ V. DELONGA, Kameni spomenici s »Begovače« u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., vol. 20, Split, 1992, pp. 85, 88-89.

¹ Vidi npr. V. DELONGA, *Državni arhiv u kamenu / National archive in stone*. Split, 2009.

² *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 329-330 (V. Delonga, kat. br. IV/228). – N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ, „Signatures” in the Stones. The Legacy of Early Medieval Elites on the Territory of Modern Croatia, *Hortus artium medievalium* 13/2, Zagreb - Motovun, 2007, str. 363-364, sl. 8.

³ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 286-287 (V. Delonga, kat. br. IV/181), str. 292-294 (V. Delonga, kat. br. IV/186), str. 355-356 (V. Delonga, kat. br. IV/259). – *Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi*. (Ur. C. Bertelli et alii), Milano, 2001, str. 432, 468 (V. Delonga, kat. br. VI/66), str. 441, 473 (V. Delonga, kat. br. VI/80).

⁴ N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ, „Signatures” in the Stones str. 364, sl. 10.

⁵ V. DELONGA, Kameni spomenici s »Begovače« u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 20/1990, Split, 1992, str. 85, 88-89.

sl. 1. Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira. Ulomci arhitravâ predromaničke ograde svetišta s Begovače u Biljanima Donjim, četvrto desetljeće 9. stoljeća.

Fig. 1 Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir, Architrave fragments of the pre-Romanesque chancel screen from Begovača in Biljane Donje, the fourth decade of the 9th century.

139

cima na lijevu. Natpis je u više navrata obradila i protumačila Vedrana Delonga te je tom prilikom obradila i dijelove uklesanoga natpisa koji su, kako sam već naglasio, sačuvani na šest ulomaka⁶.

Tako se na sačuvanim ulomcima arhitravâ može sa sigurnošću razabrati početak natpisa sa starom kršćanskom zavjetnom formulom darivanja i posvećenja [(+) DE DONIS D(e) I E(t)...] te završetak koji svjedoči o obnovi crkve kao privatne obiteljske zadužbine [(...pr)O REMED(io) A(n)IME SVE REN(ovavit) HVNC TE(mplum)]. U natpisu je izvorno bilo uklesano ime donatora koji se spominje zajedno sa suprugom, no ti su dijelovi loše sačuvani i tekstovno manjkavi⁷. Iz tog je razloga dio natpisa na jednom fragmentu na kojemu je sačuvan veći dio slavenskoga imena *Moisclavus* [MOISCL(avus)] protumačen kao spomen donatora koji je sa svojom suprugom [(...vn)A CVM CO(nivge...)] obnovio navedenu crkvu

banded feet and snail-shaped spirals while the lower zone bears votive inscription. On five fragments hooks are turned to the right side, and on three fragments to the left. The inscription was analyzed and interpreted on several occasions by Vedrana Delonga, including the fragments of engraved inscription preserved on six fragments, as already mentioned⁶.

On the preserved architrave fragments one can discern the beginning of the inscription with certainty bearing the old Christian votive formula of donating and dedicating [(+) DE DONIS D(e)I E(t)...], as well as the end testifying to the church reconstruction as a family endowment [(...pr)O REMED(io) A(n)IME SVE REN(ovavit) HVNC TE(mplum)]. Name of the donor was originally engraved in the inscription who was mentioned together with his wife, but these fragments are poorly preserved and textually deficient⁷. Therefore a segment of the inscription on one fragment with a large part of

⁶ V. DELONGA, Kameni spomenici s „Begovače“, str. 88-89, 101-107, Pl. V. 1-4, Pl. VI. 1-4. – V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments of Early Mediaeval Croatia*. Split, 1996, str. 180-183, Pl. LVII, 134-138, Pl. LVIII, 139. – *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 191-192 (V. Delonga, kat. br. IV/16).

⁷ Vidi detaljnije u: I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava na natpisu s Begovače / A Proposed Reading of Prince Mislav's Name in the Begovača Inscription, *Archaeologia Adriatica* 6, Zadar, 2012, str. 140-144.

⁶ V. DELONGA, Kameni spomenici s »Begovače«, pp. 88-89, 101-107, Pl. V. 1-4, Pl. VI. 1-4. – V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments of Early Mediaeval Croatia*, Split, 1996, pp. 180-183, Pl. LVII, 134-138, Pl. LVIII, 139. – *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, pp. 191-192 (V. Delonga, cat. n. IV/16).

⁷ More comprehensively in: I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava na natpisu s Begovače / A Proposed Reading of Prince Mislav's Name in the Begovača Inscription, *Archaeologia Adriatica* 6, Zadar, 2012, pp. 140-144.

sl. 2. Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira. Ulomak arhitrava predromaničke ograde svetišta s Begovače u Biljanima Donjim s dijelom uklesanog imena kneza Mislava, četvrto desetljeće 9. stoljeća (foto: A. Jurčević).

Fig. 2 Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir, Architrave fragment of the pre-Romanesque chancel screen from Begovača in Biljane Donje with part of inscription which mentions Duke Mislav, the fourth decade of the 9th century (photo: A. Jurčević).

the Slavic name *Moisclavus* [MOISCL(avus)] (Fig. 2) was interpreted as a mention of a donor who reconstructed the mentioned church for the salvation of his soul together with his wife [(...vn)A CVM CO(nivge...)]. So far this name has been read as *Voisclavus* (Voislav) or *Moisclavus* (Mislav, Mojslav) and interpreted as the name of a local Croatian dignitary who reconstructed early Christian church in the 9th century or in its second half or built a new early medieval church on its foundations⁸.

However mentioned name cannot be interpreted as *Voisclavus* because preserved vertical hasta of the first letter could not have belonged to the letter V, but to the letters A, I, M or N. Therefore in the remainder of the mentioned Slavic name we can only recognize the name *Moisclavus*, i. e. Mislav, and that anthroponym appears in similar forms (*Oyslaus*, *Mislaus*, *Muisclavus*) referring to the homonymous Croatian duke in the transcriptions of the famous Charter of Duke Trpimir, and in the Chronicle

⁸ V. DELONGA, Kameni spomenici s »Begovače«, pp. 104-107. – V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments*, pp. 180-183. – *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, pp. 191-192 (Vedrana Delonga, cat. n. IV/16).

sl. 3. Ulomak arhitrava predromaničke ograde svetišta iz Pridrage s dijelom uklesanog imena kneza Mislava, četvrto desetljeće 9. stoljeća (foto: A. Jurčević).

Fig. 3 Architrave fragment of the pre-Romanesque chancel screen from Pridraga with part of inscription which mentions Duke Mislav, 9th century (photo: A. Jurčević).

za spas svoje duše. To je ime do sada čitano kao *Voisclavus* (Voislav) ili *Moisclavus* (Mislav, Mojslav) te je tumačeno kao ime lokalnoga hrvatskog velikaša koji je tijekom ili u drugoj polovini 9. stoljeća obnovio ranokršćansku crkvu ili na njezinim temeljima podigao novu ranosrednjovjekovnu⁸.

Međutim, navedeno se ime nikako ne može čitati kao *Voisclavus* jer sačuvana okomita hasta prvoga slova nije mogla pripadati slovu V, već slovima A, I, M ili N. Iz tog razloga, u ostatku navedenoga slavenskog imena moguće je prepoznati samo ime *Moisclavus*, tj. Mislav, a taj se antroponim u sličnim oblicima (*Oyslaus*, *Mislaus*, *Muisclavus*) navodi i prilikom spominjanja istoimenoga hrvatskog kneza u prijepisima čuvene Trpimirove darovnice, ali i u *Kronici* Ivana Đakona. Naime, u najstarijem sačuvanom prijepisu Trpimirove darovnice – onom iz župnog ureda u Kaštel Sućurcu, koji je nastao 1568. godine – ime kneza Mislava zapisano je kao *Oyslaus*, dok se u ostalim prijepisima ono navodi kao *Mislaus*. U *Kronici* Ivana Đakona (*Chronicum venetum*, *Cronaca veneziana*), nastaloj oko godine 1000., spominje se

⁸ V. DELONGA, Kameni spomenici s »Begovače« str. 104-107. – V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments* str. 180-183. – *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 191-192 (V. Delonga, kat. br. IV/16).

kako je 839. godine *apud curtem sancti Martini* (pokraj sela Sv. Martina) mletački dužd Petar Tradenik potpisao mir s hrvatskim knezom Mislavom, a njegovo je ime tom prilikom navedeno kao *Muisclavus*⁹.

Međutim, ono što je vrlo važno naglasiti jest činjenica da je ulomke biljanskih arhitravâ upravo u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi* Miljenko Jurković atribuirao tzv. *Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira*, čime ih je i okvirno datirao u sredinu 9. stoljeća¹⁰. Naime, navedenu klesarsku radionicu definirao je i imenovao Nikola Jakšić još 1986. godine povezujući ostatak lijeve stope zabata iz Rižinica kod Solina s ostalim srodnim reljefima pronađenim na drugim dalmatinskim lokalitetima te ih je sve prepoznao kao radove iste klesarske radionice, a njezino je djelovanje, na temelju sačuvanog dijela natpisa PRO DVCE TREPIME[ro...] na zabatu iz Rižinica, okvirno datirao u vrijeme vladavine hrvatskog kneza Trpimira (oko 840. – 864.)¹¹. Radi se o skupini predromaničkih reljefa koji imaju zajedničke morfološke značajke zamjetne na svim dijelovima liturgijskih instalacija, a čije je djelovanje Jakšić tada prepoznao na ukupno osam lokaliteta u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji (Rižinice kod Solina, Vrpolje i Plavno kod Knina, Lopuška glavica u Biskupiji kod Knina, Kašić i Pridraga kod Zadra, Žažvić kod Bribira i Biograd), da bi joj kasnije, kako je već spomenuto, Jurković opravdano pridodao i ulomke predromaničkih reljefa koji su pronađeni na Begovači, a koji u trenutku definiranja radionice (1986.) još nisu bili publicirani i sustavno obrađeni iako su pronađeni još krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Ovom prilikom nije potrebno navoditi koje su zajedničke izvedbene i ikonografske karakteristike tipične za svaki pojedini dio liturgijskih

sl. 4. *Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira*. Ulomak arhitrava predromaničke ograde svetišta iz Pridrage s dijelom uklesane riječi DVX, četvrto desetljeće 9. stoljeća (foto: I. Josipović).

Fig. 4 *Stonemasons' workshop from the period of Duke Trpimir*, Architrave fragment of the pre-Romanesque chancel screen from Pridraga with part of the carved word DVX, the fourth decade of the 9th century (photo: I. Josipović).

of John the Deacon. In the oldest preserved transcription of the Charter of Duke Trpimir from the parish office in Kaštel Sućurac from the year 1568, the name of Duke Mislav was written as ‘‘*Oyslaus*’’, while in other transcriptions it is transcribed as ‘‘*Mislaus*’’. In the Chronicle of John the Deacon (*Chronicum venetum, Cronaca veneziana*), written about the year 1000, there is a mention that the Venetian doge Pietro Tradonico signed a peace treaty with Croatian Duke Mislav in the year 839 ‘‘*apud curtem sancti Martini*’’ (near the village of St Martin) where his name was written as ‘‘*Muisclavus*’’⁹.

However it is important to emphasize that fragments of the architraves from Biljane were attributed to the so-called *Stonemasons' workshop from the period of Duke Trpimir* by Miljenko Jurković in the catalogue of the exhibition *Croats and Carolingians* dating them in that way generally to the mid-9th century¹⁰. Mentioned stonemasons' workshop was

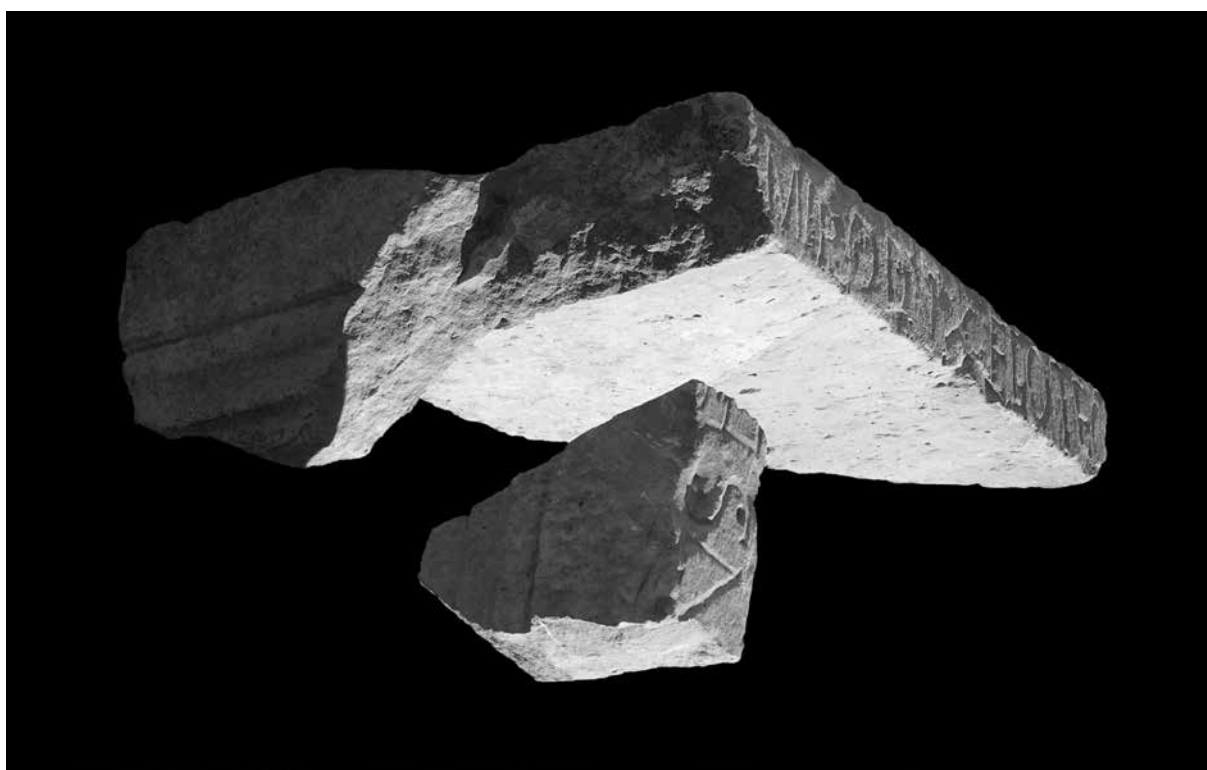
⁹ I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava str. 141-142, bilj. 34. Vidi, također: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Vol. 1, (ur. M. Kostrenčić, J. Stipišić, M. Šamšalović), Zagreb, 1967, str. 3-8.

¹⁰ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 191 (M. Jurković, kat. br. IV/15).

¹¹ N. JAKŠIĆ, *Kiparsko-klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća*. Doktorska disertacija, Zadar, 1986, str. 48-49.

⁹ I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava, pp. 141-142, note 34. See, also: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Vol. 1, (eds. M. Kostrenčić, J. Stipišić, M. Šamšalović), Zagreb, 1967, pp. 3-8.

¹⁰ *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, p. 191 (M. Jurković, cat. n. IV/15).

sl. 5. Ostatci epigrafičkog natpisa sa spomenom kneza Branimira iz crkve sv. Martina u Lepurima, zadnja četvrtina 9. stoljeća (foto: A. Milošević).

Fig. 5 Remains of epigraphic inscription which mentions Duke Branimir from the church of St. Martin in Lepuri, the last quarter of the 9th century (photo: A. Milošević).

defined and named by Nikola Jakšić in 1986 when he associated the remainder of the left foot of the pediment from Rižinice near Solin with similar reliefs from other Dalmatian sites. They were all recognized as the products of the same stonecarvers' workshop, and its activity was broadly dated to the period of reign of Croatian Duke Trpimir (around 840 – 864) on the basis of the preserved fragment of the inscription PRO DVCE TREPIME[ro...] on the pediment from Rižinice¹¹. This is a group of pre-Romanesque reliefs with common morphological traits recognizable on all parts of liturgical furnishings. Jakšić recognized the activity of the workshop on eight sites in northern and central Dalmatia (Rižinice near Solin, Vrpolje and Plavno near Knin, Lopuška glavica in Biskupija near Knin, Kašić and Pridraga near Zadar, Žažvić near Bribir and Biograd). Later on Jurković justifiably added fragments of pre-Romanesque reliefs from Begovača to this

instalacija koje je izrađivala ova klesarska radionica¹², već je dovoljno ukazati na to da su njezini arhitravi opremljeni elegantnim kukama s krupnim pužolikim zavojnicama na visokoj dvoprutoj nozi, a ispod njih se nalazi natpisno polje. Klesarski duktus njezinih majstora dosta je prepoznatljiv jer proizlazi iz nagnutog držanja dlijeta prilikom klesanja, a što ostavlja oštro urezane linije „V“ profila, pa se može reći da se radi o vještom i preciznom klesanju.

Dakle, budući da ulomci biljanskih arhitrava, pa tako i onaj s čijeg se natpisa može iščitati ime Mislav, pokazuju morfološke karakteristike tzv. *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira*, sve ih treba datirati oko sredine 9. stoljeća kada je knez Trpimir vladao. Također, u tom kontekstu ime Mislav s navedenog ulom-

¹¹ N. JAKŠIĆ, *Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća*. Doctoral dissertation, Zadar, 1986, pp. 48-49.

¹² Za više informacija o *Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira* vidi recentno u: I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*. Doktorska disertacija, Zagreb, 2013, 103-143. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije: studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*. Split, 2015, str. 295-314.

ka arhitrava najvjerojatnije predstavlja spomen hrvatskoga kneza Mislava koji je vladao tijekom četvrtog desetljeća 9. stoljeća i koji je bio neposredni Trpimirov prethodnik. Nadalje, vjerojatnijim se čini da je Mislavovo ime spomenuto u, za to vrijeme uobičajenoj verbalnoj datacijskoj formuli (tzv. unutarnja datacija) koja je sadržavala ime vladara i koja je mogla, primjerice, glasiti: *tempore Moisclavo ducis*, nego da je sam Mislav bio donator obnove (ili gradnje) i opremanja crkve. Naime, kuke poviše dijela natpisa koji spominje Mislava polegnute su nadesno, dok je ime donatora vjerojatno stajalo ispred dijela natpisa [...un]A CVM CO[nivge...] poviše kojeg su isklesane kuke položene na lijevu stranu. Zbog toga se čini da je posvetni natpis mogao glasiti: [+] DE DONIS D(e)I E[t...] [...tempore] MOISCL[avo ducis...] [...un]A CVM CO[nivge...] [...pr] O REMED(io) A(n)IME SVE REN(ovavit) HVNC TE[mplvm] ili u prijevodu: „Od darova Božjih i... ..u vrijeme kneza Mislava... ..sa suprugom... ..za spas duše svoje obnovio je ovaj hram“. Na dvama manjim ulomcima arhitrava naziru se još ostatci slova BRT i IOI. Dakle, po svemu sudeći, donator je bio neki visokopozicionirani pripadnik hrvatskog društva koji je u vrijeme vladavine kneza Mislava, dakle u drugoj četvrtini 9. stoljeća, raniju ranokršćansku crkvu opremio predromaničkim liturgijskim instalacijama ili je, pak, na prostoru ranije građevine podigao novu ranosrednjovjekovnu crkvu te ju opremio suvremenim liturgijskim instalacijama, a o čemu svjedoči i sačuvani latinski natpis na oltarnoj ogradi¹³.

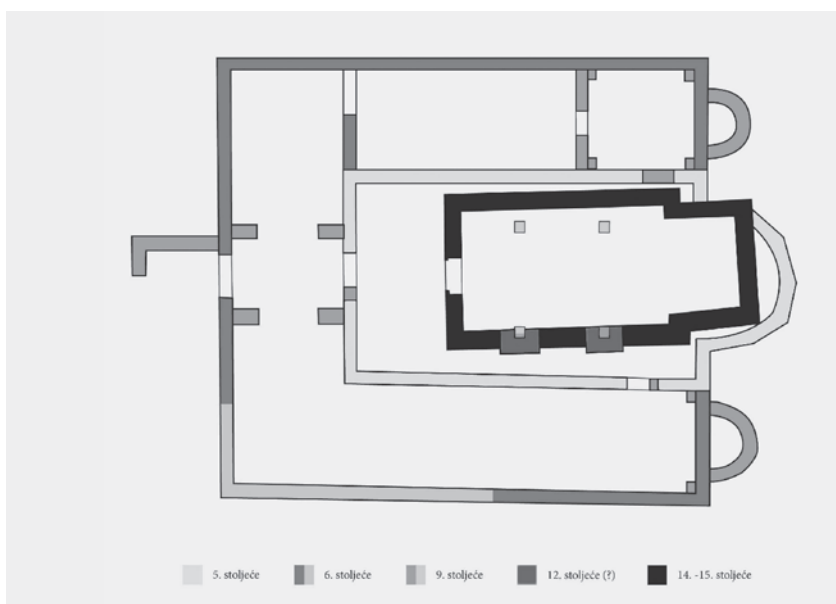
Kako god bilo, u ovom je kontekstu dosta važna činjenica da je metoda povezivanja srodnih ulomaka s različitih lokaliteta i njihovo zajedničko datiranje po vremenu vladavine hrvatskog kneza Trpimira, preko ulomka arhitrava iz Biljana Donjih povratno potvrdila ispravnost nje same, zatim dobar odabir naziva za radionicu koja ih je isklesala, ali i točnost okvirnog datiranja njezina djelovanja. Naime, preko morfoloških karakteristika navedenog biljanskog fragmenta koji je na temelju izvedbenih detalja opravdano atribuiran *Klesarskoj*

group, as they were not published nor analyzed systematically in the moment of workshop definition (1986) although they were found in the late 1950s and early 1960s. On this occasion it is needless to list common characteristics regarding production and iconography typical of every individual part of liturgical furnishings produced by this stonecarvers' workshop¹², but it will suffice to indicate that its architraves are decorated with elegant hooks with large snail-shaped spirals on high two-banded feet and an inscription field underneath. Stonecarver's ductus is recognizable owing to chisel held askew during carving, resulting in sharp lines with V profile as a sign of skillful and precise carving.

Since architrave fragments from Biljane, including the one bearing the name Mislav, exhibit morphological characteristics of the *Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir*, they should all be dated to the mid-9th century during Trpimir's reign. In that context the name Mislav from the mentioned architrave fragment most probably relates to Croatian Duke Mislav who ruled during the fourth decade of the 9th century as an immediate predecessor of Trpimir. It seems more likely that Mislav's name was mentioned in the common verbal dating formula („internal dating“) which contained the name of the ruler, for instance: *tempore Moisclavo ducis*, than that Mislav himself was the donor of reconstruction (or construction) and furnishing of the church. Hooks above the segment of the inscription mentioning Mislav are slanted to the right, while the donor's name probably stood in front of the inscription segment [...un]A CVM CO[nivge...] above which were left-slanting hooks. Therefore it seems that the votive inscription might have read: [+] DE DONIS D(e)I E[t...] [...tempore] MOISCL[avo ducis...] [...un]A CVM CO[nivge...] [...pr] O REMED(io) A(n)IME SVE REN(ovavit) HVNC TE[mplvm], in translation: „From the

¹² For more information on the *Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir* see recently in: I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*. Doctoral dissertation, Zagreb, 2013, pp. 103-143. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije: studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*. Split, 2015, pp. 295-314.

¹³ Usporedi I. JOSIPOVIĆ, *Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava*, str. 138-147.

sl. 6. Tlocrt faza gradnje crkve sv. Martina u Lepurima od kasne antike do kasnoga srednjeg vijeka (prema: N. Jakšiću).

Fig. 6 Ground plan of the phases of construction of the church of St. Martin in Lepuri from late antiquity to the late Middle Ages (according to N. Jakšić).

gifts of God and... ..in the period of Duke Mislav... ..with wife... ..for the salvation of his soul, he reconstructed this temple¹³. On two smaller fragments one can discern remains of the letters BRT and IOI. In all likelihood, the donor was a high-ranking member of the Croatian society who furnished earlier Early Christian church in the period of the reign of Duke Mislav, in the second quarter of the 9th century, with pre-Romanesque liturgical furnishings, or he erected a new medieval church in the area of the earlier object and furnished it with liturgical furnishings characteristic of the period, which is testified by the preserved Latin inscription on the chancel screen¹³.

Be that as it may, in this context it is important to mention that the method of associating similar fragments from different sites and their common dating with the period of reign of the Croatian Duke Trpimir as a reference point confirmed its validity on the example of fragments from Biljane Donje. It also substantiated selection of the workshop title, and general dating of its activity. On the basis of

¹³ Cf. I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava, pp. 138-147.

radionici iz vremena kneza Trpimira, na njemu sačuvani veći dio slavenskog imena Mislav [MOISCL(avus)] s velikom se sigurnošću može protumačiti kao sačuvani epigrafički spomen istoimenoga hrvatskog kneza, iako uz njegovo ime, nažalost, nije sačuvana i njegova titula. Zbog svega navedenoga, dosadašnju okvirnu dataciju djelovanja *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira* u sredinu 9. stoljeća treba pomaknuti malo dublje u prvu polovinu tog stoljeća, dakle i u vrijeme Mislavove vladavine, pa se vremenski period druge četvrtine 9. stoljeća, tek s mogućnošću djelomičnog prelaska i u njegovu treću četvrtinu, čini najpreciznijom vremenskom odrednicom njezina djelovanja¹⁴.

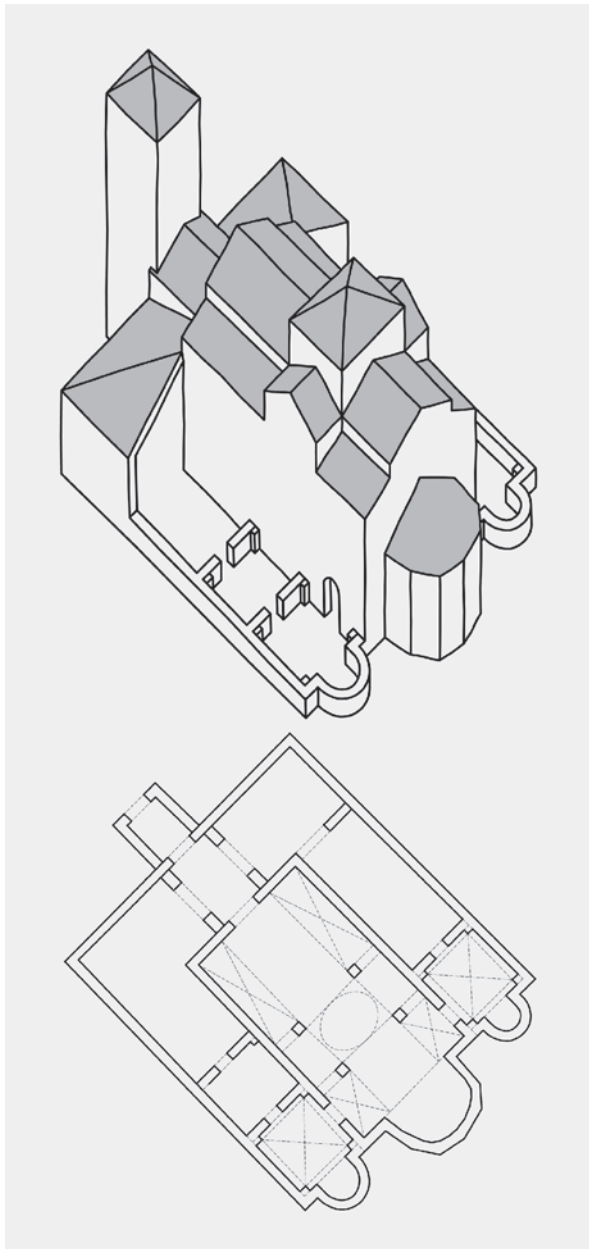
Međutim, predloženom rekonstrukcijom natpisa iz Biljana Donjih, otvara se mogućnost da se na još jednom reljefu iz Ravnih kotara prepoznata ime Mislav, a time i još jedan epigrafički spomen istoimenoga hrvatskog kneza. Riječ je opet o jednome ulomku arhitrava oltarne ograde koji je slučajno pronađen još davne 1897. godine na groblju uokolo ranokršćanske crkve sv. Martina u Pridragi kod Novigrada dalmatinskog (*Novegradi*)¹⁵. Na njemu su sačuvana četiri slova ...OYAS..., pa se iz njih može rekonstruirati osobno ime u obliku *Oyasclavus* ili *Moyasclavus*, što je opet vrlo blisko svim prethodno navedenim varijantama imena kneza Mislava sačuvanim u pisanim vrelima, a najbliže je obliku *Oyslaus*, kako je kneževu ime zapisano u najstarijem sačuvanom prijepisu Trpimirove darovnice. Doduše, osim koncepcijske podjele, način klesarske izvedbe tog ulomka ne pokazuje morfološku podudarnost s fragmentima arhitrava iz Biljana Donjih, ali je kod Sv. Martina, a pogotovo kod ostataka nedaleke predromaničke šesterolisne crkve sv. Mihovila, pronađeno petnaestak ulomaka arhitrava na kojima se mogu prepoznati morfološke karakteristike *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira*¹⁶. Štoviše, na jednom od njih koji je

¹⁴ I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava, str. 146.

¹⁵ F. RADIC, Župna crkva Sv. Martina u Pidrasi kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta* 6/1-2, Knin, 1901, str. 47-48, sl. 10.

¹⁶ I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, str. 562-574, kat. br. XIII/29 - XIII/44.

sl. 7. Crkva sv. Martina u Lepurima. Prijedlog rekonstrukcije ranosrednjovjekovnoga izgleda u pogledu s jugoistoka, 9. stoljeće (prema: A. Milošević - Ž. Peković).

Fig. 7 Church of St. Martina in Lepuri, Reconstructing the early medieval appearance in the view from the southeast, 9th century (according to A. Milošević - Ž. Peković).

pronađen upravo kod Sv. Martina, uklesana je baš riječ DVX¹⁷, pa to dodatno osnažuje prepoznavanje imena kneza Mislava na prethodno

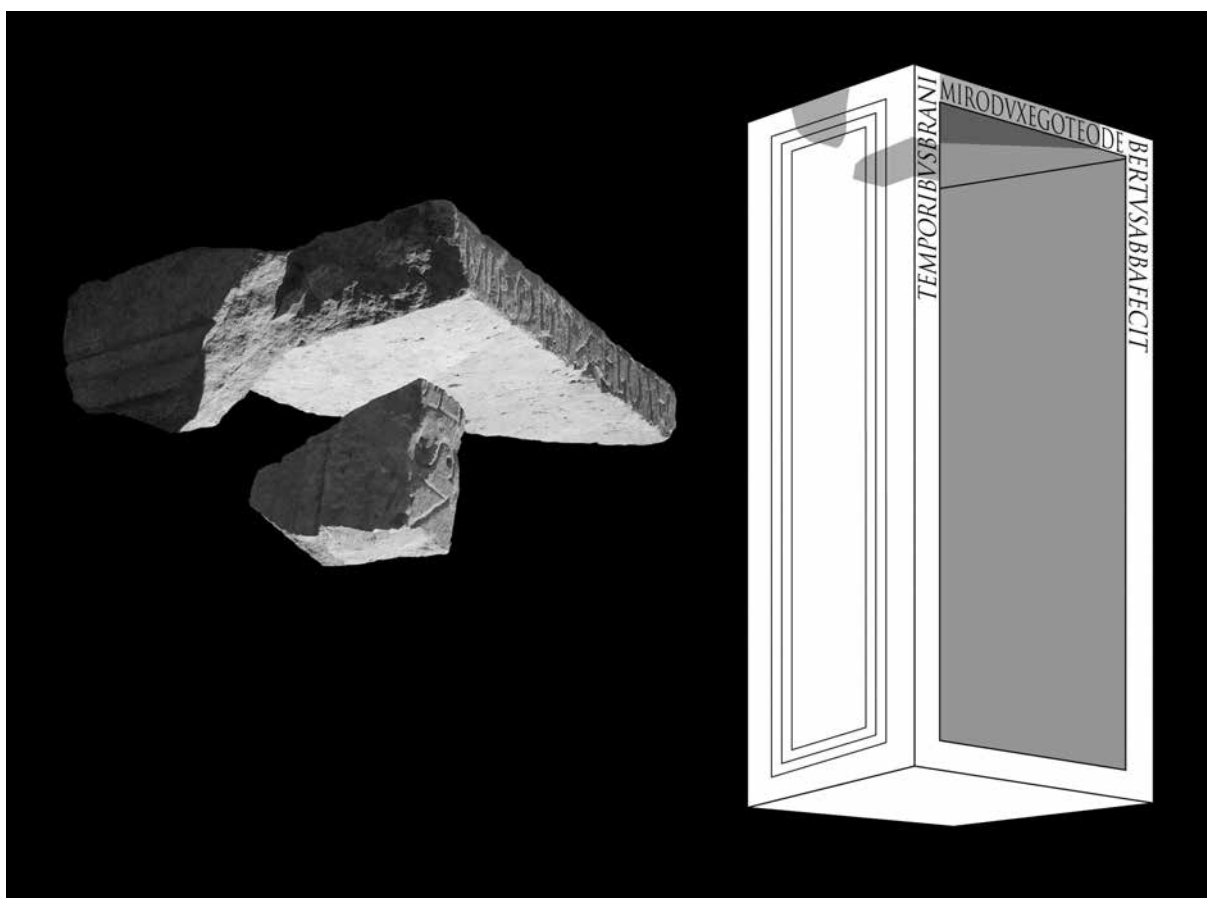
morphological characteristics of the mentioned fragment from Biljane which was rightfully attributed to the *Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir* owing to details in rendering, larger portion of the Slavic name Mislav preserved on it can be interpreted with great deal of certainty as an epigraphic mark of the Croatian duke with the same name, although unfortunately his title was not preserved with his name. Having all the aforementioned in mind, previous general dating of the activity of the *Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir* to the 9th century should be modified and moved to the first half of the 9th century, to the period of Mislav's reign. Period of the second half of the 9th century with possible duration in its third quarter seems as the most precise chronological framework of its work¹⁴.

However suggested reconstruction of the inscription from Biljane Donje, opens up the possibility of recognizing the name Mislav on another relief from Ravni Kotari, meaning another epigraphic mention of the homonymous Croatian duke. It is another fragment of a chancel screen architrave found accidentally in 1897 at the cemetery around the early Christian church of St Martin in Pridraga near Novigrad (*Novegradi*) in Dalmatia¹⁵. Four letters were preserved on it ..OYAS... (Fig. 3), suggesting reconstruction of a personal name "Oyasclavus" or "Moyasclavus", which is close to the aforementioned variants of Duke Mislav's name preserved in written sources, and it is closest to the form "Oyslavus", as duke's name was recorded in the oldest preserved transcription of the Charter of Duke Trpimir. Admittedly, except for conceptual similarities, carving characteristics of this fragment do not exhibit morphological correspondences with the architrave fragments from Biljane Donje, but about 15 architrave fragments with recognizable morphological characteristics of the *Stonecarvers' workshop from the period of Duke Trpimir* were found near St Martin, particularly in the vicinity of the remains of the nearby pre-Ro-

¹⁷ V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments*, str. 256, Pl. LXXIX/217. – I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, str. 572-573, kat. br. XIII/42.

¹⁴ I. JOSIPOVIĆ, Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava, p. 146.

¹⁵ F. RADIĆ, Župna crkva Sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta*, 6/1-2, Knin, 1901, pp. 47-48, Fig. 10.

sl. 8. Crkva sv. Martina u Lepurima, ostatci epigrafičkog natpisa sa spomenom kneza Branimira i prijedlog rekonstrukcije portala izrađenog od antičkog sarkofaga, zadnja četvrtina 9. stoljeća (prema: N. Jakšiću; foto: A. Milošević).

Fig. 8 Church of St. Martina in Lepuri, Remains of epigraphic inscription which mentions Duke Branimir and proposal of reconstruction of the portal made of ancient sarcophagus, the last quarter of the 9th century (according to N. Jakšić; photo: A. Milošević).

manesque hexafoil church of St Michael¹⁶. Furthermore, word DVX¹⁷ was inscribed on one of the fragments found near St Martin (Fig. 4) which additionally reinforces recognition of the name of Duke Mislav on the previously mentioned fragment regardless of the fact that fragments with text remains ...OYAS... and DVX do not seem to be made by the same carver and accordingly they probably did not belong to the same chancel screen architrave¹⁸.

spomenutom fragmentu, bez obzira što se čini da ulomke s ostatkom teksta ...OYAS... i DVX nije izradila ista klesarska ruka te što, sukladno tome, vjerojatno nisu ni bili dio istog arhitrava oltarne ograde¹⁸.

Posljednji epigrafički natpis o kojem će biti govora uklesan je na rubu djelomično sačuvana antičkog sarkofaga koji je u funkciji portala naknadno preupotrijebljen prilikom rano-srednjovjekovne obnove ranokršćanske crkve sv. Martina u Lepurima kraj Benkovca. Ta je građevina tijekom 9. stoljeća u više navrata opremana novim liturgijskim instalacijama, od kojih se dva takva poduhvata, na temelju morfoloških karakteristika u njoj pronađenih predromaničkih reljefa, sasvim pouzdano mogu

¹⁶ I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, pp. 562-574, cat. n. XIII/29 - XIII/44.

¹⁷ V. DELONGA, *The Latin Epigraphic Monuments*, p. 256, Pl. LXXIX/217. – I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, pp. 572-573, cat. n. XIII/42.

¹⁸ Cf. N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, p. 311.

¹⁸ Usp. N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 311.

sl. 9. Ostaci epigrafičkog natpisa sa spomenom kneza Branimira iz crkve sv. Martina u Lepurima (prema: N. Jakšiću).

Fig. 9 Remains of epigraphic inscription which mentions Duke Branimir from the church of St. Martin in Lepuri, the last quarter of the 9th century (according to N. Jakšić).

datirati u vrijeme vladavine hrvatskih knezova Trpimira i Branimira¹⁹. Prilikom jedne od obnova navedene građevine, za portal predromaničke crkve upotrijebljen je rimski sarkofag, i to na način da je uspravljen, probijeno mu je dno, a nekadašnje gornje plohe njegovih stranica, na koje je izvorno nalijegao poklopac, postale su okvir portala. Na tom je okviru uklesan posvetni natpis koji je najvjerojatnije započinjao otprilike na sredini ili gornjoj polovici lijevog dovratnika, nastavljao se preko cijeloga nadvratnika, da bi završio u gornjoj polovici ili na sredini desnog dovratnika. Nekadašnja duža bočna stranica sarkofaga imala je tipičan kasnoantički ukras u obliku uklade. Od nje je na oba sačuvana fragmenta preostao dio dviju paralelnih traka koje su je obrubljivale. Trake imaju oblu profilaciju, a reljefnost im se smanjuje postupnim uvlačenjem u kamen, tako da je stvoren reljefno istaknuti profilirani okvir središnjega udubljenog i praznog polja koje ima oblik horizontalno položenog pravokutnika²⁰.

Iz sačuvanih ostataka uklesanoga natpisa s velikom se dozom sigurnosti može iščitati sljedeći sadržaj: (Temporib)VS B(rani)MIRO DVX EGO TEO(debertus abba(s) fecit?). Iako

The last epigraphic inscription to be discussed was carved on the edge of partially preserved ancient sarcophagus (Fig. 5) which was reused as a portal in the early medieval reconstruction of the early Christian church of St Martin in Lepuri near Benkovac (Fig. 6-7). This object was furnished on several occasions during the 9th century with new liturgical furnishings. Two of these undertakings can be dated to the periods of reign of Croatian dukes Trpimir and Branimir on the basis of morphological characteristics of pre-Romanesque reliefs found in the church¹⁹. During one of the reconstructions of the mentioned object, Roman sarcophagus was used for the pre-Romanesque church portal (Fig. 8). It was erected and perforated at the bottom. Former upper surfaces of its sides which originally bore the lid, became the framework of the portal. Votive inscription was carved on this frame, most probably starting roughly in the middle or in the upper half of the left doorjamb, continued over the lintel, and ended in the upper half or in the middle of the right doorjamb. Former longer lateral side of the sarcophagus had a typical late antique decoration in shape of a recessed panel. Segment of two parallel bands on its edges was preserved on both fragments. Bands have round molding, and their plasticity is reduced with gradual sinking into stone resulting in an embossed molded frame enclosing central sunken and empty field in form of horizontally laid rectangle²⁰.

¹⁹ Usp. N. JAKŠIĆ, Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato croato medievale, *Hortus artium medievalium* 14, Zagreb - Motovun, 2008, str. 107-109.

²⁰ Usp. N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić. Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, (ur. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, str. 213-221. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 337-346.

¹⁹ Cf. N. JAKŠIĆ, Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato croato medievale, *Hortus artium medievalium* 14, Zagreb - Motovun, 2008, pp. 107-109.

²⁰ Cf. N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Bran-

sl. 10. Arhitravi predromaničke ograde svetišta s natpisom kneza Branimira i opata Teudeberta iz Nina, zadnja četvrtina 9. stoljeća.

Fig. 10 Architraves of the pre-Romanesque chancel screen with the inscription of Duke Branimir and abbot Theudebert from Nin, the last quarter of the 9th century.

Preserved remains of the inscription indicate to following reading: [Temporib]VS B(rani)MIRO DVX EGO TEO[debertus abba(s) fecit?] (Fig. 9). Although only four last letters (MIRO), were preserved of the mentioned duke's name on the larger fragment, dimensions and characteristic molding of the smaller fragment, and content of the inscription ...VS B... suggest that these fragments were close to one another in former sarcophagus meaning that their contents should be interrelated and used to read meaningful and coherent segment of votive inscription. Ending *-us* before the letter B, and the remainder of the name ...MIRO... on larger fragment, indicate to conclusion that it was a formula of the so-called internal or verbal dating which starts with the word *temporibus* as an ablative construction at the beginning of the dating formula before mentioning personal name of the Croatian duke Branimir (*Branimiro*) and his title (*dux*). It is very important to notice that detail having in mind the fact emphasized by Nikola Jakšić, that the inscription from Lepuri starts in the same way as the famous votive inscription on the architraves from Nin (Fig. 10) where identical Croatian

su od imena spomenutoga kneza na većem ulomku pouzdano sačuvana tek četiri zadnja slova (MIRO), dimenzije i karakteristična profilacija manjeg fragmenta, ali i njegov pisani sadržaj (...VS B...), sugerira da se radi o ulomcima čiji je položaj unutar nekadašnje cjeline sarkofaga bio vrlo blizak, što bi značilo da i njihove sadržaje treba dovesti u međusobnu ovisnost, tj. iz njih iščitati suvisao i povezan dio posvetnog natpisa. Naime, završetak *-us* prije slova B, kao i ostatak imena ...MIRO... na većem fragmentu, upućuju na zaključak da se radi o formuli tzv. unutrašnje ili verbalne datacije koja prije navođenja osobnog imena hrvatskog kneza Branimira (*Branimiro*) i njegove titule (*dux*) započinje riječju *temporibus* kao ablativnom konstrukcijom na početku datacijske formule. Primjećivanje tog detalja vrlo je važno ako se na umu ima činjenica na koju je upozorio Nikola Jakšić, a to je da na isti način kao ovaj lepurski započinje i čuveni posvetni natpis na arhitravima iz Nina gdje se na gotovo jednak način, samo u nešto dužoj formulaciji spominje isti hrvatski knez (*Temporibus domno Branimero dux Slcauorum...*). Također, potrebno je istaknuti da oba ta natpisa pokazuju tendenciju udaljavanja od pravila klasičnoga latinskog jezika jer je u oba slučaja Branimirova titula *dux* donesena u nominativu, pa to nije usklađeno s formulom verbalne datacije koja je iskazana u kombinaciji forme temporalnog ablativa i ad-

imira, in: *Munuscula in honorem Željko Rapanić - Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, (eds. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, pp. 213-221. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, pp. 337-346.

nominalnoga dativa. To je važno naglasiti jer tek usporedba ovih dvaju natpisa potvrđuje da nije riječ o slučajnosti ili, pak, o mogućnosti nekoga drugog značenja (a na što je u pogledu nekih Branimirovih natpisa pomišljao Željko Rapanić)²¹, već da je u pitanju snažan utjecaj romanskoga govornog jezika koji je na njima prevladao nauštrb pravila klasičnog latiniteta²². Zbog svega navedenog, s velikom se sigurnošću može tvrditi da natpis lepurskog portala zaista spominje kneza Branimira, a ne nekog od njegovih prethodnika ili nasljednika na vladarskom tronu čije je ime također završavalo na *-miro* (npr. Trpimir ili Muncimir).

Međutim, na lepurskom okviru portala još neki detalji dodatno potvrđuju ispravnost prepoznavanja Branimirova imena na njegovu uklesanom natpisu. Naime, iz ostatka navedenog natpisa na kojem se iščitava formulacija EGO TEO... jasno je da je glavni pokretač obnove crkve i postavljanja novoga portala oblikovanog od nekadašnjeg rimskoga sarkofaga neka osoba čije ime započinje s *Teo*. U vrijeme kneza Branimira pouzdano su zabilježene dvije vrlo važne osobe čija imena započinju sličnim početkom: ninski biskup Teodozije (lat. *Theodosio*) i opat ninskog benediktinskog samostana germanskog imena Teudebert (lat. *Teudebertus*). Iako početak imena s lepurskog natpisa ne odgovara u potpunosti ni jednom od ovih dvaju imena, jer u prvom slučaju nedostaje slovo „h“ između „t“ i „e“, a u drugome se iza slova „t“ i „e“ nalazi slovo „o“ umjesto „u“, ipak je u lingvističkom smislu vjerojatnije da je došlo do potonje zamjene te da se radi o ninskom opatu Teudebertu. Da je to zaista tako, potvrđuje nam i jedan segment arhitrava oltarne ograde iz Lepura na čijem se natpisu spominje neki opat koji je dao sagraditi crkvu, a čije ime završava na *-ertus* [...ERTUS ABBA(s) HVNC DOMUM (edifi)CAVIT]. Zbog toga bi se na raspravljenoj natpisu s većom vjerojatnošću moglo prepoznati ime ninskoga opata Teudeberta nego ninskoga biskupa Teodozi-

duke was mentioned in an almost identical way, only in somewhat longer construction (*Temporibus domno Brannimero dux Slcauorum...*). It is worth mentioning that both of these inscriptions exhibit a tendency of bending the rules of the classical Latin language as in both cases Branimir's title *dux* was given in the nominative case which is not in accordance with verbal dating convention expressed in form of the temporal ablative and adnominal dative. This is important to emphasize because only comparison of these two inscriptions confirms that it was not a coincidence, or possible different meaning (as considered by Željko Rapanić regarding some Branimir's inscriptions)²¹, but a strong influence of the Roman vernacular which was used on the inscriptions at the expense of classical Latin²². Due to all the aforementioned we can state with great deal of certainty that the inscription from the portal in Lepuri actually mentions Duke Branimir, and not one of his predecessors or successors on the throne whose name also ended in *-miro* (e.g. Trpimir or Muncimir).

However, some other details on the portal framework from Lepuri corroborate correct interpretation of Branimir's name on the engraved inscription. Namely from the remainder of the mentioned inscription EGO TEO... it is clear that the main initiator of the church reconstruction and setting up of a new portal made of former Roman sarcophagus was a person whose name starts with *Teo*. Two very important persons whose names have similar beginnings were recorded in the course of reign of Branimir: bishop of Nin Theodosius (Lat. *Theodosio*) and abbot of the Benedictine monastery in Nin with Germanic name Teudebert (Lat. *Teudebertus*). Although the beginning of the Lepuri inscription does not correspond to any of those names completely, because in the first case letter „h“ is missing between „t“ and „e“, and in the second case the letters „t“ and „e“ are followed by the letter „o“ instead of

²¹ Ž. RAPANIĆ, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 11, Split, 1981, str. 183-186.

²² N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, str. 220. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 346.

²¹ Ž. RAPANIĆ, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., vol. 11, Split, 1981, pp. 183-186.

²² N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, p. 220. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, p. 346.

sl. 11. Arhitrav predromaničke ograde svetišta iz Lepura s dijelom natpisa koji spominje nekog opata čije ime završava na -ertus, zadnja četvrtina 9. stoljeća (?), (foto: A. Jurčević).

Fig. 11 Architrave of the pre-Romanesque chancel screen from Lepuri with part of the inscription which mentions an abbot whose name ends in -ertus, the last quarter of the 9th century (?) (photo: A. Jurčević).

„u“, in linguistic terms it is more likely that the latter change actually happened and that abbot Theudebert from Nin was mentioned. Another confirmation of this statement is a segment of a chancel screen architrave from Lepuri whose inscription mentions a certain abbot who had a church built, and whose name ends in *-ertus*: ...ERTUS ABBA(s) HVNC DOMUM (edifi) CAVIT (Fig 11). Therefore it is more likely that the name of the Nin abbot Theudebert was mentioned on the analyzed inscription and not the bishop of Nin Theodosius, all the more since the inscription from this portal actually represents shortened version of the inscription carved on the architraves from Nin which mentions both Duke Branimir and abbot Theudebert from Nin as already known²³.

We can conclude that former Roman sarcophagus was used in the Early Middle Ages as a portal frame of the renovated church of St Martin in Lepuri, most likely as a portal between the church and its southern chapel, possibly a baptistery²⁴. Since it was established that the inscription mentions Croatian Duke Branimir and his contemporary Theudebert, abbot of the Benedictine monastery in Nin who is also mentioned together with Branimir on the architrave fragment found in that city, this portal frame can be dated with certainty to the period of reign of the mentioned Croatian duke, between 879 and 892 despite lack of decoration.

ja, tim više što natpis s ovoga portala zapravo predstavlja skraćenu verziju natpisa koji je uklesan na ninskim arhitravima, a on, kao što je poznato, spominje i kneza Branimira i ninskog opata Teudeberta²³.

Dakle, nekadašnji je rimski sarkofag u rano-me srednjem vijeku upotrijebljen za okvir portala obnovljene crkve sv. Martina u Lepurima, i to najvjerojatnije kao portal između crkve i njezine južne kapele za koju je iznesena pretpostavka da je možda bila krstionica²⁴. Kako je utvrđeno da se na natpisu spominju hrvatski knez Branimir i njegov suvremenik Teudebert – opat benediktinskoga samostana u Ninu koji je zajedno s Branimirom spomenut i na ulomku arhitrava pronađenom u tom gradu – ovaj se okvir portala, unatoč nedostatku likovne dekoracije, pouzdano može datirati u vrijeme vladavine toga hrvatskog kneza, tj. u vrijeme između 879. i 892. godine.

* * *

Zaključno je važno naglasiti činjenicu da prepoznavanje imena hrvatskih vladara na nekim od raspravljanih ulomaka (ponajprije na onom iz Biljana Donjih) potvrđuje i ispravnost u hrvatskoj povijesnoumjetničkoj struci dosad korištene metode razvrstavanja pojedinih predromaničkih reljefa u majstorske ili radioničke opuse na temelju formalno-stilske analize, zatim njihova preciznijeg datiranja koje iz takve metode rada proizlazi, a doprinosi i uspostavi

²³ N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, pp. 218-219. – I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, pp. 411-414, cat. n. VIII/85. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, pp. 343-346.

²⁴ N. JAKŠIĆ, *Il ruolo delle antiche chiese rurali*, p. 108.

²³ N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, str. 218-219. – I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske*, str. 411-414, kat. br. VIII/85. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 343-346.

²⁴ N. JAKŠIĆ, *Il ruolo delle antiche chiese rurali*, str. 108.

još čvršćeg i plauzibilnijeg kronološkog slijeda izmjena klesarskih produkcija djelatnih na teritoriju hrvatske kneževine tijekom 9. stoljeća. Također, nužno je istaknuti i važnost tih ulomaka za ranu hrvatsku povijest jer ako se prihvate prijedlozi čitanja imenâ knezova Mislava i Branimira, to bi značilo da ulomci arhitrava iz Biljana Donjih i Pridrage na kojima je uklesano Mislavovo ime predstavljaju zasad najstarije epigrafičke spomene jednoga hrvatskog vladara²⁵, dok bi zapis Branimirova imena na lepurskom portalu bio čak šesti epigrafički spomen navedenoga kneza koji je i inače u povijesnim izvorima najspominjaniji hrvatski vladar iz karolinškog razdoblja.

Finally it is important to emphasize that recognition of names of the Croatian dukes on some of discussed fragments (primarily on the one from Biljane Donje) confirms validity of the previously used method in the profession of Croatian art history whereby pre-Romanesque reliefs were classified into works of masters or workshops on the basis of formal and stylistic analysis, and dated more precisely as a consequence of such work method, at the same time contributing to firmer and more plausible chronological sequence of stonecarvers' workshops operating on the territory of the Croatian duchy in the 9th century. It is just as important to emphasize the importance of these fragments for the early Croatian history because if proposed readings of names of dukes Mislav and Branimir are accepted, that would mean that fragments of architraves from Biljane Donje and Pridraga bearing Mislav's name are the earliest epigraphic mentions of a Croatian ruler²⁵, while the written form of Branimir's name on the portal from Lepuri would be the sixth epigraphic mention of this duke who is the most frequently mentioned Croatian ruler from the Carolingian period in the written sources as well.

²⁵ O tvrdnjama da uklesano ime kneza Višeslava na natpisu s čuvene „Višeslavove krstionice“ predstavlja kneza iz vremena pokrštenja Hrvata imam negativno mišljenje te o cjelokupnoj problematici navedene krstionice u potpunosti dijelim stajališta koja je na više mjesta iznio Nikola Jakšić. Vidi N. JAKŠIĆ, On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav, *Hortus artium medievalium* 8, Zagreb - Motovun, 2002, str. 241-245. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 377-416. – N. JAKŠIĆ, Una vasca battesimale altomedievale fra le due sponde dell'Adriatico, u: *Alla ricerca di un passato complesso. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*, (ur. A. Chavarria Arnau, M. Jurković), Zagreb - Motovun, 2016, str. 243-256.

²⁵ I disagree with the opinions that carved name of Duke Višeslav in the inscription from famous „Višeslav's baptismal font“ represents a duke from the period of the conversion of the Croats. In the matter of the mentioned baptismal font I support standpoints expressed by Nikola Jakšić more than once. See N. JAKŠIĆ, On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav, *Hortus Artium Medievalium*, 8, Zagreb - Motovun, 2002, 241-245. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, pp. 377-416. – N. JAKŠIĆ, Una vasca battesimale altomedievale fra le due sponde dell'Adriatico, in: *Alla ricerca di un passato complesso. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*, (eds. A. Chavarria Arnau, M. Jurković), Zagreb - Motovun, 2016, pp. 243-256.